

Tobias Dahlkvist

Stockholms universitet

tobias.dahlkvist@idehist.su.se

Vilhelm Ekelunds Leoparditolkningar

Något av det som är mest slående med Vilhelm Ekelund är det oerhört produktiva förhållande han står i till sina föregångare. Bland andra Schopenhauer menar att skillnaden mellan äkta tänkare och pseudofilosofier består i att de förra iakttar och tänker över världen medan tankarna hos de senare föds ur böckerna. Jag skulle nästan vilja gå så långt som att säga att Ekelund är ett undantag härvidlag. Hans tänkande är i väldigt hög grad en ständigt pågående kamp med ett antal av de stora klassikerna inom litteraturen och filosofin. Det rör sig inte om akademiska utläggningar – ”sludderlitteraturvetenskap” var Ekelunds beteckning för dylikt, vilket väckte hans vrede och förakt – utan om en existentiell kamp med böckerna, i syfte att mejsla ut en livsyn och ett skrivsätt som är något värt.¹

En av de författare som Ekelund gång efter annan återkom till var den svartsynte italienske aforistikern och diktaren Giacomo Leopardi (1798–1837). Utöver att han gav ut en volym med ett urval av Leopardis texter ägnade han honom tre längre essäer, och dessutom dyker han upp i allehanda sammanhang i Ekelunds skrifter, alldeles särskilt när det är tal om pessimism i dem. Jag vill i det här föredraget försöka visa hur hans relation till Leopardi präglas av att han omtolkar både Leopardis person och tänkande så att de stämmer överens med Ekelunds egen person och tänkande.

1913 gav Ekelund alltså ut en volym med tolkningar av några prosatexter av Leopardi. En avdelning om några sidor består av tolkningar av aforismer ur Leopardis *Pensieri*; och Ekelund översatte också förorden till två av Leopardis översättningar av grekiska författare; men till större delen består volymen av tolkningar av hans moralfilosofiska dialoger ur samlingen *Operette morali*. Det är på intet sätt några raka översättningar Ekelund gjorde. Tvärtom är det väldigt påtagligt att hans översättningar är tolkningar. Jag kommer att försöka ge några konkreta exempel på det, men skall först säga något om bakgrunden till Ekelunds förhållande till Leopardi. Det är nämligen något som jag

ägnat en hel del tid och energi åt att undersöka, vilket utmynnade i en bok, *Förtvivlans filosofi. Vilhelm Ekelund och mottagandet av Giacomo Leopardi i Skandinavien* som Ellerströms förlag gav ut tidigare i år. Må var och en som äger två par byxor sälja det ena och skaffa sig denna bok. I den undersöker jag alltså Ekelunds relation till Leopardi, mot bakgrund av hur han betraktades av författare och filosofer, läkare och antropologer i Skandinavien och Europa under perioden från hans död 1837 och en bit in på 1900-talet. Och det är lätt att se att Ekelund hade en närmast unik position i Leopardis receptions historia. Det är påtagligt att de allra flesta av Leopardis läsare betraktade honom som en sjuklig författare, vars sjuklighet för det första innebar att hans verk inte innehåller någonting intellektuellt värdefullt och för det andra medförde att han var en farlig författare genom att i alla fall en omogen läsare riskerade att smittas av hans åkommor. Från andra världskriget ungefär börjar han omvärderas, men en bra bit in på 1900-talet är detta den allmänna bilden av honom. Den gäller både för dem som ser honom som en stor diktare – de tenderar alltså att se honom som en diktare som skriver vackert men utan djup – och för dem som av ett eller annat skäl är intresserad av att avfärda honom. Hans pessimism och hans biografi – präglad av allehanda sjukdomar och av en vacklande sexuell identitet – gjorde att han fungerade oerhört väl som en symbol för degenerationen, en av det sena 1800-talets stora farhågor. Det är talande att kriminalantropologen Cesare Lombroso intresserade sig för Leopardi som ett exempel på ett sinnessjukt, degenererat geni.²

Men för Ekelund är Leopardi en stor diktare och en tänkare, han är någon som visserligen är sjuklig och farlig, men som Ekelund inte tog avstånd från utan tvärtom desto starkare identifierade sig med. I den moderna Leopardilitteraturen är det väldigt vanligt att man liknar Leopardis grundhållning vid Nietzsches: det gör Ekelund också, men han gör det redan 1909, gott och väl femtio år innan det blir en vedertagen uppfattning.

Ekelund läste Leopardi i flera omgångar. Antagligen läste han honom först i tysk översättning (han nämner att Leopardi var en författare som beledsagat honom sedan 20-årsåldern). Från 1904 när han reste till Italien och vistades i Venedig några månader läste han honom i original. Men vad som är talande är hur han läste honom som mest intensivt under de perioder när han omvärderade sin livssyn. Den första Leopardiperioden infaller 1908/09 och följdes av ytterligare en 1912/13.

1908 gick Ekelund i landsflykt efter att ha dömts för våld mot tjänsteman sedan han råkat i slagsmål med en civilklädd länsman på Styrso utanför Göteborg. Under samma period lämnade han lyriken

och gick över till att skriva prosa istället: dittills hade han gett ut sex diktsamlingar; därefter blev det essäer och aforismer. Detta skifte innebär också ett byte av livsåskådning: Ekelund kom att förknippa lyriken med en känslighet som är farlig; prosan däremot menar han kunde användas som ett slags stoiskt skydd mot omvärlden och mot de egna affekterna. Under den här perioden börjar han alltså läsa Leopardi på allvar, vilket sätter avtryck genom två essäer, "Leopardi" i *Antikt ideal* (1909) och "Det ondas religion" i *Böcker och vandringar* (1910). I dessa essäer formulerar Ekelund en bild av Leopardi som han på det hela taget håller fast vid. Han associerar Leopardi med några av sina tyska favorittänkare, Schopenhauer och Nietzsche särskilt. En genomgående tanke är att Leopardis pessimism är en följd av hans svaghet och sjuklighet, och att hans diktande bidrog till detta. Ekelund menar att Leopardi, av naturen en svag och känslig person, gjorde sig ännu känsligare för att skriva lyrik och därför gick under. Han menar att han för att försöka rädda sig valde att lämna lyriken och skriva prosa istället, men för sent. Det är någonting som faktiskt inte stämmer, och som just därför desto tydligare låter oss få syn på Ekelunds Leopardibild.

Går man till Ekelunds kvarlätenheter, den finns samlad på Universitetsbiblioteket i Lund, så märker man tydligt att hans tolkning av Leopardi tog form innan han i egentlig mening studerat honom. Det finns en ganska stor mängd anteckningar som innehåller excerpter ur Leopardis brev och *Zibaldone* och ur litteratur om Leopardi som helt tydligt är gjorda i Berlin vintern 08/09, alltså efter essän i *Antikt ideal*. Detta visar alltså att Ekelunds tolkning av Leopardi där är tämligen intuitiv, och den bygger på läsning av dennes skrifter, inte på hans brev och dagboksanteckningar.

Utan att egentligen känna till Leopardis biografi bestämmer sig alltså Ekelund för att Leopardi lämnade lyriken för att skydda sig mot de faror som den innebär för en överkänslig person. Och han gör den här tolkningen under en period när han själv är i färd med att lämna lyriken för att skydda sig mot de faror som den innebär för en överkänslig person. I själva verket lämnade Leopardi aldrig lyriken. Det finns en "omvändelse", en *conversione*, i hans liv. Den brukar dateras till 1819, när Leopardi var 21 år gammal, och Ekelund anför detta årtal som den tidpunkt när han skulle ha lämnat lyriken. Men den här omvändelsen var en omvändelse från filologi till filosofi, inte från poesi till prosa. Som ung var han en ytterst lovande filolog, men blev mer och mer missnöjd med filologins bristande möjligheter till kreativitet och fantasi. Under en religiös kris detta år, som sammanföll med en svår sjukdomsperiod, bestämde han sig så för att släppa språkvetenskapen och ägna sig åt att tänka över tillvaron istället. Men både lyriken och prosan är för

Leopardi redskap för filosofin. I själva verket är flera av hans viktigaste dikter sena, "La ginestra" till exempel, den dikt som i efterhand kommit att betraktas som hans filosofiskt viktigaste ställningstagande, är från 1836, året innan han dog.

Ekelund omtolkar alltså Leopardis biografi så att den skall stämma överens med hans egen. Han valde själv att lämna lyriken för att skydda sig själv; och eftersom de enligt hans intuitiva bild av Leopardi var samma typ av diktare, och Leopardi därför kunde tjäna honom som förebild, så kan man säga att han behövde en Leopardi som lämnat poesin. Och trots att han alltså bara några månader efter att han formulerat denna omtolkning av Leopardis biografi kom att fördjupa sig i dennes brev och dagböcker och liknande och således mycket väl kom att inse att Leopardi inte lämnade lyriken håller Ekelund under lång tid fast vid denna bild.

Den första perioden av intensivt Leopardiläsande inföll alltså 1908/09, i samband med landsflykten och flykten från lyriken. En andra period inföll fyra år senare, också det under en mycket viktig och omvälvande period i Ekelunds liv. 1912 hade han lämnat Tyskland och bosatt sig i Danmark; efter en lång period av svår fattigdom började hans ekonomiska situation lätta något. Bland annat för att han fått uppdraget av översätta Leopardi, som märkligt nog var en lönsam syssla. Men under arbetet drabbades han av en svår lungsjukdom. Han opererades akut för var i lungsäcken, eftersom det här var långt före antibiotikans tid var det potentiellt livshotande; han blev liggande på sjukhus under lång tid, oförmögen att arbeta. Men denna rekonvalescensperiod var också en av de lyckligaste perioderna i Ekelunds inte särskilt lyckliga liv, och den blev till en ny brytpunkt för honom. Brottet med lyriken hade inneburit att han anammade en form av stoicism, han försökte göra sig hård mot yttervärlden som en reaktion mot den farliga känslighet som han som lyriker hade uppammat. Under den här tillfrisknandeperioden mildrades denna stoiska hårdhet till en form av epikurism. Istället för att så att säga söka strid med det mörka i tillvaron (och ur striden hämta styrka) formulerar han nu ett ideal av balans och världsklokhets som han betecknade med det grekiska ordet *metron*.

Också under den här perioden är Leopardi väldigt närvarande för Ekelund. Både i biografiskt avseende, genom att arbetet med att översätta honom var det enda som han orkade med från sjukbädden, och, vilket väl får sägas vara betydligt viktigare, genom att en central tankefigur hos Leopardi ligger till grund för Ekelund. Leopardi menar att livet för människan är en så fruktansvärd sak att döden vore att föredra. Det enda argument mot självmordet som han kan acceptera är att det är ädlare att bära upp sitt lidande samman med sina vänner än

att försöka fly från det. Men han menar också att livet blir uthärdligt genom att man accepterar att döden vore att föredra. Först för den som är beredd att dö låter sig livet levas. Argumentet återkommer analogt i några andra sammanhang: i en lång rad anteckningar om förhållandet mellan hopp och förtvivlan kommer Leopardi fram till att den som gett upp allt hopp om något bättre kan finna en styrka i sin förtvivlan.

I *Zibaldone* till exempel, skriver Leopardi den 21 maj 1824: ”Människan vore allsmäktig om hon kunde vara förtvivlad hela sitt liv, eller åtminstone under lång tid, det vill säga om förtvivlan vore ett tillstånd som kunde vara.”³ Det är en tankegång som Ekelund citerar i *Båge och lyra* (1912): ”Människan vore allsmäktig, om hon kunde vara förtvivlad alltid” säger Leopardi. ”Men betyder det verkligen något annat att vara människa än detta: vara förtvivlad! Blifva allsmäktigt förtvivlad – fanns det någonsin en annan väg *upp* för mänskligheten! Hvad var hemligheten med de flesta stora människor? Att deras förtvivlan *räckt till*, att den icke bara var en momentan, en öfvergående förmörkelse såsom hos genomsnittsnaturen; att äfven deras lycka var i grunden förtvivlan.”⁴

Följer man det här temat genom Ekelunds skrifter blir det tydligt att det för honom hänger samman med ett stilideal som han utvecklar i anslutning till bland annat Leopardi. Genom att kontempera tillvaron och beskriva den på ett medvetet konstlöst sätt, utan några retoriska effekter och utan att varken försöka försköna tillvaron eller förfalla till ett beklagande av den, kan man nå fram till det tänke- och skrivsätt som alla de stora andarna verkat inom. Detta är Ekelunds uppfattning, och han menar med viss rätt att det också är Leopardis uppfattning. Och under alla omständigheter är Leopardis tankar om förtvivlan och självmordet i kombination med hans stil en viktig byggkloss för Ekelund när han konstruerar sin tankebyggnad.

Leopardi är alltså en författare vars tänkande Ekelund knyter an till under de två perioder när han omformulerar sin livssyn. Man kan säga att han både runt 1908 och runt 1912 försökte formulera en litterär askes, under den första perioden en stoisk askes och under den senare en epikureisk. Under båda perioderna fungerade Leopardi som förebild, både personen, gestalten Leopardi och Leopardi som författare, som stilideal. Men för att han skall kunna använda honom på detta sätt behöver han omtolka honom. Han hittar på ett brott med lyriken som inte fanns där, liksom han även tillskriver honom metafysiska anspråk som Leopardi inte hyste. Jag skall nu försöka visa att någonting liknande gäller för de översättningar av Leopardis skrifter som han gjorde.

Ekelunds översättningar gavs alltså ut under titeln *Valda skrifter* som nummer tre i Björck & Börjessons serie Berömda filosofer. Den

publicerades 1913, med en andra upplaga 1925. Volymen, som är på 176 sidor, består av ett urval ur Leopardis aforismsamling *Pensieri*, vidare av förorden till två översättningar av grekiska tänkare som Leopardi gjorde – där särskilt förordet till översättningen av stoikern Epiktetos är mycket viktig text – och slutligen av 16 av de 36 texterna som ingår i samlingen *Operette morali*, dialoger och essäer med moralistiska teman.

Översättandet är alltså i dubbel mening en tolkning för Ekelund. Jag har inte gått in i närkamp med Leopardiöversättningarna på det sätt som Claes Schaar gjorde med Emersontolkningarna i den viktigaste studien av Ekelund som översättare, *Levande möte* (1990). Men det är tydligt att likheterna finns där. Schaar visar där hur Ekelund förhåller sig väldigt fritt till originalet, klipper ned Emersons mera snåriga meningar och kastar om för större retorisk effekt. Även om det inte är lika påtagligt i Leopardiöversättningarna så kan man se att Leopardis ibland långa och vindlande meningar kortats ned till betydligt mera hanterliga satser, man kan se hur Ekelund åstadkommer en Leopardi som är mera lik honom själv. Jag kommer att ge två exempel på denna process.

Aforism xxvii i Leopardis postumt utgivna samling *Pensieri* är det kanske tydligaste exemplet på hur Ekelund omtolkar Leopardi när han översätter honom. Den är helt kort och lyder: "Nessun maggior segno d'essere poco filosofo e poco savio, che volere savia e filosofica tutta la vita."⁵ Att översätta Leopardi är svårt – jag har själv flera övergivna försök bakom mig – men här finns för en gångs skull inga särskilda svårigheter. Översätter man denna aforism ordagrant så lyder den: "Inget större tecken på att vara föga filosof och föga vis, än att vilja ha hela livet vist och filosofiskt." När Ekelund översätter den lyder den: "Intet tydligare tecken på brist på filosofi än vilja ha hela lifvet filosofiskt."⁶ Han tar alltså bort de parallella leden; han tar därmed också bort den uppenbart genomtänkta kiasmen i aforismen (filosof – vis – vist – filosofiskt); och han återger den med den extrema förtätning som är typisk för hans eget sätt att skriva, men som ligger Leopardis stil fjärran. Vi har därmed ett tydligt exempel på hur översättandet är ett tolkningsarbete för Ekelund: och ett tolkningsarbete som syftar till att dra in det översatta i hans eget uttrycks- och tänkesätt.

Ett annat exempel – inte lika tydligt, men kanske just därför desto viktigare – är aforism xxiii ur *Pensieri*. Den är lite längre än den förra, utrymmet räcker inte för att gå igenom den ord för ord, men i Ekelunds tolkning lyder den i alla fall:

Det gamla ordet att lifvet är ett teaterstycke besannar sig framför allt däri att världen pratar beständigt på ett sätt och handlar på ett annat. Då vi nu alla äro recitatörer i denna komedi, där alla tala på ett sätt

och det så godt som icke finnes några åskådare, eftersom näppeligen någon är dum nog att låta lura sig af det tomma snacket, följer däraf att hela detta teaterspel blifvit till en fänighet och tråkighet och ett bråk förutan mening. Det vore därför en uppgift värdig vårt århundrade att göra denna simulerade handling till en verklig och därmed lösa den berömda motsägelsen mellan ord och gärningar. Som emellertid de senare äro oföränderliga, enligt hvad erfarenheten mer än nog fastslagit, borde mänskligheten härvidlag låta sig nöja och inte bråka med det omöjliga; det återstår en utväg, den enda och den bekvämaste, men till dato opröfvad: ändra om orden och kalla tingen vid deras namn.⁷

Motsättningen mellan ord och handlingar är som synes central i den här aforismen. Genom att börja kalla tingen vid deras rätta namn skulle man kunna upphäva den motsättning som finns mellan dem. Det är dock inte så Leopardi uttrycker saken. I originalet är det motsättning mellan ”i detti e i fatti”, alltså ”det sagda och det gjorda” eller ”utsagor och fakta” som blir till ”ord och gärningar” hos Ekelund. På sätt och vis kan man säga att Ekelund rättar ett tankefel hos Leopardi, för det att man pratar på ett sätt och handlar på ett annat är ju ett problem som inte gärna löses genom att man kallar saker vid deras rätta namn. Men samtidigt innebär den tolkning som Ekelund gör att man frångår Leopardis syn på det moralkomplex som den här frågan hör till. Både Ekelund och Leopardi kan läsas som klassiska moralister; båda intresserar de sig för sanningen och lögnen som moraliskt och psykologiskt problem. Men det finns en skillnad i att Leopardi främst intresserar sig för lögnen som sanningens motsats, alltså lögnen som förfalskat faktum, medan Ekelund i första hand intresserar sig för lögnen om de egna motiven. För Leopardi innebär lögnen att man beskriver världen på ett sätt som inte är riktigt; för Ekelund däremot innebär den att man handlar på ett sätt som är oförenligt med vad man säger om sig själv. Lögnen är för Leopardi med andra ord en motsättning mellan utsagor och fakta, medan den för Ekelund är en motsättning mellan ord och gärningar. Så i den glidning som sker i Ekelunds översättning av denna aforism omtolkas den från en typiskt leopardisk utsaga om lögnen och sanningen till att bli en typiskt ekelundsk utsaga.

Noter

¹ Vilhelm Ekelund: *Det andra ljuset*, Stockholm 1935, s. 88.

² Särskilt i *Genio e degenerazione*, Palermo 1897, s. 57–73.

³ Giacomo Leopardi: *Zibaldone*, I meridiani, 3 vol., red. Rolando Damiani, Milano 1997, s. 4090, anteckning daterad den 21 maj 1824: ”L'uomo sarebbe onnipotente se potesse essere disperato tutta la sua vita, o almeno p. lungo tempo, cioè se la disperazione fosse uno stato che potesse durare.”

⁴ Ekelund: *Båge och lyra* (1912), i: *Antikt ideal/Båge och lyra*, Lund 1983, s. 161 f.

⁵ Leopardi: *Pensieri*, xxvii, i: *Poesie e prose*, I meridiani, 2 vol., red. Rolando Damiani & Mario Andrea Rigoni, Milano 1998, vol. II, s. 301.

⁶ Leopardi: *Valda skrifter. Porphyrius och Plotinus – Torquato Tasso och hans genius – Timander och Eleander – Fåglarnas lof m.fl.*, svensk översättning med inledning om Leopardi af Vilhelm Ekelund, Berömda filosofer III, Stockholm 1913, s. 70.

⁷ Leopardi: *Valda skrifter*, s. 69 f.; idem: *Pensieri*, xxiii, s. 299: "Quello che si dice comunemente, che la vita è una rappresentazione scenica, si verifica soprattutto in questo, che il mondo parla costantissimamente in una maniera, ed opera costantissimamente in un'altra. Della quale commedia oggi essendo tutti recitanti, perchè tutti parlano a un modo, e nessuno quasi spettatore, perchè il vano linguaggio del mondo non inganna che i fanciulli e gli stolti, segue che tale rappresentazione è divenuta cosa compiutamente inetta, noia e fatica senza causa. Però sarebbe impresa degna del nostro secolo quella di rendere la vita finalmente un'azione non simulata ma vera, e di conciliare per la prima volta al mondo la famosa discordia tra i detti e i fatti. La quale, essendo i fatti, per esperienza oramai bastante, conosciuti immutabili, e non convenendo che gli uomini si affatichino più in cerca dell'impossibile, resterebbe che fosse accordata con quel mezzo che è, ad un tempo, unico e facilissimo, benchè fino a oggi intentato: e questo è, mutare i detti, e chiamare una volta le cose coi nomi loro."